

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Імені І. І. МЕЧНІКОВА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

Дипломна робота
бакалавра

на тему «Сучасні дослідження феномену історичної пам'яті (на матеріалах німецької філософсько-історичної традиції)»

«Contemporary Study of the phenomenon of historical memory (based on German philosophical and historical tradition)»

Виконав: студент денної форми навчання
напряму підготовки 6.020301 Філософія
Пресняков Вадим Русланович

Керівник: д.філос. н., проф. – Довгополова О. А.

Рецензент: канд.філос. н., доц. – Мартинюк Е. І.

Рекомендовано до захисту:
Протокол засідання кафедри
№ 7 від 18. 05. 2017 р.
Завідувач кафедри

Петриківська О. С.

Захищено на засіданні ЕК № 2
протокол № 31 від 27. 06. 2017 р.
Оцінка задов. / Е / 60

(за національною шкалою, шкалою ECTS,
бали)

Голова ЕК
Терентьева Л. М.

Одеса – 2017

ПЛАН

Вступ.....	3
1. Історично-теоретичне підґрунтя та ранні інтерпретації феномену історичної пам'яті в німецькій філософсько-історичній традиції..	8
1.1 Подія Голокосту і еволюція ставлення до нього німців.....	8
1.2 Трансформація поглядів щодо поняття історичної пам'яті в німецькій традиції: від Абі Варбурга до Я. Ассмана.....	13
2. Передумови, особливості структури та зміст концепції історичної пам'яті в рефлексії Аляйди Ассман.....	20
2.1 Проблема становлення поглядів А. Ассман в контексті проблематики історичної пам'яті.....	20
2.2 Пам'ять та історія в контексті зняття наявної між ними дихотомії.....	24
2.3 Рівні та виміри пам'яті: їх функції і часові горизонти.....	27
2.4 Культурна пам'ять в модусах функціонування і накопичення.....	30
3. Поглиблення метаісторичної самосвідомості через включення пам'яті як основи нового історичного мислення.....	33
3.1 Модерністська і постмодерністська стратегії розуміння історії....	33
3.2 Катастрофічна криза як момент розриву часової когерентності....	37
3.3 Історична пам'ять як новий вимір створення історичного змісту.	40
Висновки.....	45
Список літератури.....	47

Вступ

Актуальність дослідження: Революція Гідності і російсько-українська війна змусили українське суспільство відчутти на собі активізацію минулого, адже з початком руйнації нав'язаних совєцькою ідеологією уявлень про себе, виникла необхідність нової ідентичності, нової спільної оцінки власної історії. Те, що раніше входило в ореол «Ми» почало трансформуватися в щось чуже, тобто належати до «Іншого». Безумовно, ми стоїмо лише на початку шляху, але вже на цьому етапі відчуваємо своєрідні «ігрища» з минулим, що безпосередньо впливає на політичне і соціальне життя країни. Це породжує певний резонанс навколо досліджень феномену пам'яті і демонструє нам його двовимірність: володіння інтегративною та дезінтегративною потужністю. Актуальність наукових розвідок щодо феномену історичної пам'яті в Україні, зумовлена необхідністю створення всеохопного образу власного минулого заради можливості спільного майбутнього.

Проте, крім необхідності практичної, є необхідність теоретична в дослідженні поняття історичної пам'яті, адже його складність і багатовимірність породжують скептичне ставлення до можливості його коректного використання в філософських чи історичних студіях. Вагомий внесок у постановку і розв'язання цієї проблеми внесла німецька філософсько-історична традиція, а особливо Аляйда Ассман та Йорн Рюзен. З огляду на це, ми вважаємо доцільним дослідження корпусу їх ідей і теоретичних розвідок. На нашу думку, вони можуть в певній мірі відповісти на зазначені нами практичний і теоретичний аспекти актуальності і сприяти розвитку вітчизняних memory studies.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Вивченню проблеми історичної пам'яті в концепціях німецьких дослідників присвячений досить великий корпус робіт філософського, історичного, соціологічного і культурологічного гатунку. Фактично з появою перших робіт присвячених

розвідкам в цій області, вони стають предметом вивчення і різнобічної критики. Активний інтерес і критичні зауваги зумовлені тим, що ні сам феномен «пам'яті», ні тим паче феномен «історичної пам'яті» досі не оформлені як стійкі поняття. Уявлення про них модифікуються з року в рік, від одної національної традиції до іншої і т.д., в залежності від соціокультурних умов і досягнень науки щодо феномену пам'яті.

Для нас особливо важливо розглянути тих дослідників, котрі аналізували концепції Й. Рюзена та А. Ассман. Отже, різні аспекти концепції історичної пам'яті А. Ассман у своїх роботах розглянули представники європейської та світової традиції. Так, німецький дослідник Ст. Дірофф (*St. Dyroff*) аналізує її теорію пам'яті з точки зору часо-просторових уявлень; англієць М. Брейтвейг (*M. Breitweg*) розглядає проблему забуття як способу примирення після насильницьких конфліктів; польський дослідник К. П'єтריך (*K. Pietrzyk*) актуалізує концепцію історичної пам'яті А. Ассман в контексті глобалізаційного дискурсу і практик; бразилець Дж. Х. Квелер (*J. J. Queler*) аналізує роботу «Простори спогаду» і на її матеріалі показує трансформацію культурної пам'яті у своїй країні. Також слід зазначити що різні боки теорії А. Ассман у своїх працях розглядали М. Тамм, А. Рідінг, Дж. Вебстер, Н. Енке, Л. Еріксен, М. Карковська та інші. Спеціальні дослідження історико-філософського плану були проведені російськими ассманознавцями Г. Ніколаєнко (*Г. А. Николаенко*) та О. Євсіковою (*Е. В. Евсикова*) в статті «Нова концепція історичної пам'яті: від М. Гальббакса до А. Ассман», де концепція колективної пам'яті А. Ассман визнавалась найбільш продуктивною і актуальною в контексті сучасних викликів щодо дослідження історичної пам'яті і посттравматичного досвіду. Т. В. Пушкарьова (*Т. В. Пушкарева*) розглянула дану проблематику виключно на матеріалі книги А. Ассман «Длинная тень прошлого...». Також в російській традиції зазначену нами тему частково досліджували І. Кобилін, Л. Рєпіна, І. Савельєва, І. Давидов, А. Гізен, А. Завадський та ін. Що стосується Йорна

Рюзена, то його концепцію досліджували Роберт Торп (*Robert Thorp*), котрий досліджує теоретичні аспекти історичної свідомості, звертаючи увагу на когнітивні моменти; Анна Кларк (*Anna Clark*), аналізуючи історичну свідомість через покоління, вона визнає Й. Рюзена провідним теоретиком в цій області; Лінченко А. О. (*Линченко А. А.*) вказує на динамічний характер розуміння Й. Рюзеном історії і його намагань реабілітувати когнітивні стратегії модернізму; квартет авторів Богданов В. В. (*Богданов В.В.*), Черніков П. Ю. (*Черников П.Ю.*), Байлов О. В. (*Байлов А.В.*), Горпиченко Л. В. (*Горпынченко Л.В.*) відносять Й. Рюзена до найактуальніших дослідників останнього десятиріччя (їх робота 2010 року), особливо висвітлюючи питання історії і пам'яті та рюзенівський варіант його розв'язання.

В українських академічних *memory studies* присутній значний фундамент і потенціал досліджень концепції історичної пам'яті в німецькій традиції. Цьому сприяє зроблений К. Дмитренко, Л. Доронічевою та О. Юдіним переклад «Простори спогадів. Форми та трансформації культурної пам'яті» (2012) та О. Матійчук «Пам'ять міста» (2015) А. Ассман. Також більш ранні переклади робіт Й. Рюзена «Нові шляхи історичного мислення» (2010), що виконав Володимир Кам'янець, а також Р. Козеллека «Часові пласти. Дослідження з теорії історії» (2006) і «Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу» (2005) зроблені Володимиром Шведом та ін.. Зрештою, багато джерел доступні англійською мовою.

Так, побіжно наша проблематика фрагментарно зазначена в роботах Г. Корж, Ю. Зерній, О. Біла, І. Старвойт, К. Лазуки, А. Кипридон, І. Дзюби, Я. Грицака та інших. Більш детальний аналіз проводять Г. Грінченко в статті «*Das Kulturelle Gedächtnis* в сучасних дослідженнях пам'яті», що аналізує ранній період творчості А. Ассман і акцентує увагу на розрізненні комунікативної та культурної пам'яті. Також Т. Ліщук-Торчинська, концептуалізуючи «пам'ять» в сучасній гуманітаристиці значну увагу приділяє Й. Рюзену.

Таким чином, в роботах українських і зарубіжних авторів розкриваються важливі аспекти досліджень німецької традиції про історичну пам'ять. Проте з точки зору історико-філософського дослідження в українських memory studies і частково в світових прослідковується певна лакуна. Саме тому ми вважаємо за необхідне дати широкий і ґрунтовний аналіз концепцій історичної пам'яті А. Ассман та Й. Рюзена, як таких, що є провідними в сучасних німецьких дослідженнях. Історико-філософська неопрацьованість і нагальна практична значущість для сучасної України зумовили вибір теми дипломної роботи.

Метою дипломної роботи є виявлення і експлікація концепцій історичної пам'яті А. Ассман та Й. Рюзена. Для досягнення цієї мети необхідне вирішення певних задач:

- проаналізувати основний корпус робіт А. Ассман, Й. Рюзена та їх інтерпретаторів
- висвітлити більш ранні інтерпретації феномену історичної пам'яті в німецькій традиції в зрізі питання співвідношення історії і пам'яті
- виявити та проаналізувати передумови, особливості змісту і структури концепції історичної пам'яті А. Ассман
- визначити та уточнити роль пам'яті в мета історії Й. Рюзена

Об'єкт дослідження: німецька школа філософії історії.

Предмет дослідження: сучасні концепції історичною пам'яті в німецькій філософсько-історичній традиції (концепція А. Ассман та Й. Рюзена).

Методи дослідження визначаються цілями і задачами курсової та специфікою об'єкта і предмета. Провідним є використання герменевтичного методу, а також порівняльно-історичний, тематичний та інші.

Висновки

В дипломній роботі проаналізовано основний корпус монографій і статей німецької філософсько-історичної традиції memory studies, особлива увага приділяється концепціям Аляйди Ассман і Йорна Рюзена і досить широкому спектру їх інтерпретаторів з урахуванням вітчизняних та іноземних джерел.

Продemonстровано співвідношення історії і пам'яті в інтерпретаціях ранніх німецьких досліджень. Так, Абі Варбург розробляє поняття соціальної пам'яті, вперше даючи поняттю пам'яті існування за межами окремого особистого досвіду людини. Зміст соціальної пам'яті визначається зовнішніми культурними чинниками. В свою чергу Р. Козеллек стає на протилежну позицію, стверджуючи, що пам'ять і спогади можуть бути виключно індивідуальними, тому ніякої колективної пам'яті бути не може. На його думку, дискурс пам'яті і спогадів здатен лише шкодити об'єктивним історичним дослідженням, адже він скерований на побудову ідентичностей, а історія, навпаки. Історія має бути універсальною. Х. Вельцер робить спробу показати принципову різність пам'яті та історії, адже першій притаманна вибірковість і емоційність для життя в сучасності, а другій – факти та істина. Але і історія, і пам'ять є необхідними. Пам'ять завжди пов'язана з сучасним, а історія з минулим. Далі Я. Ассман та А. Ассман теоретизували в цьому ж річищі, що й Х. Вельцер, але намагалися зняти дихотомію історії і пам'яті.

Виявлено особливості формування теоретико-методологічних поглядів А. Ассман. Обґрунтовано, що вони формувалися в «тіні» події Голокосту і в протистоянні двох точок зору щодо можливості чи неможливості використання поняття колективна пам'ять. Сама А. Ассман пристала до першої, продовжуючи теоретичні розвідки вслід за М. Гальббаксом та Я. Ассманом і протиставляючи їх Р. Козеллеку та П. Нора. Проте показано, що незважаючи на формальну причетність до певної групи, в своїх розвідках вона стала над ними, намагаючись взяти все краще від обох точок зору.

Визначено, що концепція історичної пам'яті А. Ассман має складну, але логічно обґрунтовану структуру. Так, вона виокремлюється в спробі зближення дослідницею дисциплін пам'яті та історії. Перш за все, акцентується увага на рівнях пам'яті, тобто колективному та індивідуальному, котрі відрізняються тим, що другий залежить від часового горизонту окремого життя, а перший де персоніфікується і де групується, що робить його потенційно вічним. Далі показуються особливості вимірів пам'яті: біологічного, соціального і культурного.

Показано, що культурна пам'ять як носій символічних медіаторів диференціюється на функціональну і накопичувальну пам'ять, котрі в свою чергу глибоко взаємопов'язані тим, що минуле не просто статичний брут, котрий звалюється з плином історії в «архіви», а через різні елементи наявної ідентичності, воно прямо пов'язане з теперішнім і майбутнім. Припущено, що саме це дозволяє зблизити пам'ять та історію.

У роботі показано, що в концепції Й. Рюзена пам'ять трактується в рамках досвіду, втрачаючи свою суб'єктивність. Саме досвід дозволяє німецькому досліднику вибудувати синтез історії та пам'яті, модернізму і постмодернізму. Цей синтез відбувається в полі рефлексії метаісторії, котра дозволяє включити в себе когнітивний апарат притаманний історії і практичну орієнтацію, що належить до пам'яті. Й. Рюзен. Таким чином, історична свідомість постійно прогресує, через самосвідомість метаісторії. Їй для розвитку конче необхідні кризи, травматичний досвід, котрі створюють лакуни і розриви в змісті історії породжуючи беззмістовність. Саме в такій ситуації опинилась історична наука після Голокосту. Але вона має відстоювати історичність цієї події, аби за допомогою пам'яті (у розумінні Й. Рюзена) через метаісторію створити якісно новий концепт змісту історії, зберігаючи його як когерентний процес, де прагнення реконструкції минулого спирається на проектування майбутнього.

Список літератури

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
2. Ассман, А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика / Алейда Ассман; пер. с нем. Бориса Хлебникова. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 328 с.
3. Ассман, А. Новое недовольство мемориальной культурой / Алейда Ассман; пер. с нем. Б. Хлебникова. – М.: Новое литературное обозрение, 2016. – 232 с.
4. Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. / Я. Ассман. М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
5. Арнаутова Ю. А. Культура воспоминания и история памяти: Историческая культура Европы до начала Нового времени /Ю. А. Арнаутова //Под ред. Л.П. Репиной. - М.: Кругъ, - 2006, - С.47-55.
6. Богданов В.В., История и память. Проект междисциплинарного исследования социальной памяти / В. В.Богданов, П. Ю. Черников, А. В. Байлов, Л. В. Горпыченко – Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2010 – 102 с.
7. Васильев А. Г. «Осевое время» memory studies: российский след /А. Г. Васильев //Международный журнал исследований культуры. – 2012. - № 1(6). – С. 6–11.
8. Вельцер Х. История, память и современность прошлого. Память как арена политической борьбы /Харольд Вельцер // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3. – С. 8–27.
9. Вербина О. В. Феномен памяти: опыт пришлого или мифологизированный навратив (к постановке проблемы) /О. В. Вербина // Наука. Искусство. Культура. – № 1. – 2017. – С. 177-181.

10. Гизен А. Расколота память: Отражение конфликта вокруг «Мемориального комплекса Пермь-36» в российских медиа / Анке Гизен // Журнал исследований социальной политики. – № 13(3). – 2015. – С.363 – 376.
11. Давыдов И.П. Архетип коллективной памяти (Рецензия на книгу: Ассман Алейда. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика) / И. П. Давыдов // Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина. – № 2. – 2015. – С. 379 – 387.
12. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська ; пер. з польськ. та англ. В.Склокіна ; наук. ред. В.Склокін, С.Троян. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
13. Завадский А. Нам нужна своя Ассман / Андрей Завадский // Журнал исследований социальной политики. – 2015. – Т. 13, № 3. – С. 501-504.
14. Зерній Ю. Генеза та сучасний зміст поняття історичної пам'яті / Юлія Зерній // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 1 (6). – С. 32–39.
15. Зерній Ю. О. Як суспільства пам'ятають: властивості та механізми функціонування історичної пам'яті / Юлія Зерній//Стратегічні пріоритети – 2008. – №4(9) – С. 35-42.
16. Корж, Г. Постмодерністська трансформація історичної пам'яті / Ганна Корж // Світогляд - Філософія - Релігія. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2011. – С. 32 – 39.
17. Киридон А. Темпоральні сценарії репрезентації колективної пам'яті / Алла Киридон // Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. – Київ. – 2013. – С. 79-93.
18. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. / Пер. з нім. – К.: «Дух і літера», 2005. – 380 с.
19. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. / Пер. з нім. Володимира Шведа – К.: Дух і літера, 2006. – 429 с.

20. Козеллек Р. К вопросу о темпоральных структурах в историческом развитии понятий / Р. Козеллек ; пер. с нем. В. Дубиной // История понятий, история дискурса, история менталитета / Сборник статей под редакцией Ханса Эриха Бедекера; перевод с нем. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – С. 21 – 33.
21. Кобылин И. Культурная память, trauma studies и биополитика: контексты полемики / Кобылин И., Николай Ф. // Culture. – № 5. – 2014. – С. 141–151.
22. Лазука К. Д. Трансформації фокусу уваги в дослідженнях історичної пам'яті ХХ–ХХІ століть / К. Д. Лазука // Актуальні проблеми філософії та соціології. - 2016. - Вип. 11. - С. 63-66.
23. Линченко А.А. проблема исторического сознания в философии и теории истории Йорна Рюзена /А. Линченко // Известия Саратовского ун-та. Новая серия: философия, психология, педагогика. – 2013. – Т.13. – № 4-1. – С. 22-27.
24. Лиманская, Л. Ю. История искусства как живая система: методологические аспекты в искусствознании ХХ в. /Л. Ю. Лиманская// Артикульт – РГГУ. – 2011. – №1. – С.2-9.
25. Ліщук-Торчинська Т. Концептуалізація поняття «паамять» у соціально-гуманітарних науках / Т. Ліщук-Торчинська // Людинознавчі студії. Філософія . – 2012. – № 26. – С. 4-15.
26. Лорейн Г. Развитие памяти и способность концентрироваться / Гарри Лорейн; пер. с англ. Е.А.Бакушева. – Мн: Поппури. – 2007. – 240 с.
27. Николаенко Г. А. Новая концепция исторической памяти: от М. Хальбвакса к А. Ассман / Николаенко Г.А., Евсикова Е.В. // Культурная память и культурная идентичность: материалы Всероссийской научной конференции молодых ученых (XI Колосницынские чтения). – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2016. – С. 122-126.
28. Пушкарева Т.В., Прошлого длинная тень: проблематика исторической памяти в интерпретации Алейды Ассманн / Татьяна Пушкарева //

- Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2012. – № 9-1. – С. 143-145.
29. Робустова Е. В. Реминисценция идей И.Г. Дройзена в концепциях нарративистской историографии Германии /Е. В. Робустова // Вестник МГУ. – 2010. – №1. – С. 214-219.
30. Рюзен Й. Утрачивая последовательность истории /Йорн Рюзен// Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М., 2001. – Вып. 7. – С. 8–27.
31. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен. – Львів, 2010. – 358 с.
32. Философский словарь. Под ред. И. Т. Фролова. – М.: Изд-во «Республика», 2001.- 750 с.
33. Яковенко, Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 275 с.
34. Assmann, A. (2008), "Canon and Archive", (in: Astrid Erll, Ansgar NünningEds, Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook), Berlin & New York: Walter de Gruyter, pp. 97-108.
35. Assmann, A. (2010) 'Re-framing Memory: Between Individual and Collective Forms of Constructing the Past.' Performing the Past: Memory, History and Identity in Modern Europe (eds) Tilmans, K, Van Vree, F, Winter, J, 35-50.
36. Assmann J. (1995) Collective Memory and Cultural Identity. / New German Critique – № 65. – P.125-133.
37. Koselleck R. (2004) Gibt es ein kollektives Gedächtnis? P. 2-6.

38. Lang M. (2007) Cultural memory in the museum and its dialogue with collective and individual memory (in: NORDISK MUSEOLOGI), Vol.2, pp. 62-75.
39. Mitroiu, S. (2014), "Considerations on Cultural Memory and its Institutionalization Process" (in: International Journal of Social Sciences and Humanity Studies), Vol 6, No 2, pp. 86-96.
40. Pentzold C (2011) Digital networked media and social memory. Theoretical foundations and implications (in: Aurora. Revista de Arte, Mídia e Política), pp. 72-85.
41. Rüsen J. (1987) Historical Narration: Foundation, Types, Reason // History and Theory. Vol. 26, № 4. December. P. 87-97.
42. Rusen J. (1994) Studies in Metahistory. P.221-239; idem. Historical Studies between Modernity and Postmodernity// South African Journal of Philosophy. – №13. P. 183-189. (vr)
43. Rusen J, (2011) Using History: The Struggle over Traumatic Experiences of the Past in Historical Culture, Historein 11? P. 14–18.
44. Tamm M. (2013) Beyond History and Memory: New Perspectives in Memory Studies. History Compass, 11 (6): 458–473.